

Аписова Ч.С.

СОЦИАЛДЫК МАМЛЕКЕТ ЖАНА АНЫН МАҢЫЗЫ

Аписова Ч.С.

СОЦИАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО И ЕГО СУЩНОСТЬ

Ch.S. Apisova

THE WELFARE STATE AND ITS VALUE

УДК:321. 01: 301.

Бул статьяда социалдык мамлекеттин маңызы ачылып көрсөтүлдү.

The article deals with the essence of the welfare state.

Азыркы дүйнөдөгү демократиялык мамлекет жарандардын, социалдык топтордун, жана жалпылыктардын социалдык активдүүлүгүнүн өнүгүүсү үчүн эң жакшы деңгээлде шарт камсыз кылууда. Мындай мамлекет функцияларын мобилизациялоодо анын бардыгын камтуучу социалдык функциясы биринчи орундардын бирине чыгат. Социалдык жакка ориентацияланган мамлекет кандайдыр бир зомбулуктан коргогон жагымдуу коомдук мүмкүнчүлүктөрдү түзөт, социалдык түзүлүштүн социалдык топторунун жана башка элементтеринин тоскоолдуксуз өз ара аракеттенүү мүмкүндүгүн гарантиялайт, жарандардын жана социалдык топтордун социалдык абалынын жакшырышына жардам, түрткү берет.

Азыркы кезде ар кандай авторлор "социалдык мамлекет" түшүнүгүн ар кандай талкуулашууда. "Социалдык мамлекет — мамлекеттин институттарынын жана жарандык коомдун социалдык өз ара аракеттенишүүлөрүн уюштуруу жолу, бул тараптардын теңдиги же туруктуу профессионал башкаруучуларга башкарылуучулардын үстөмдүгү менен мүнөздөлөт. ... Социалдык мамлекетте коомдук турмушту уюштуруу мындайча мүнөздөлөт: коомдук турмуштун субъекттеринин аракеттери максималдуу мүмкүндүк ченемде координациянын жана субординациянын бир түрүндө уюштурулат, мында жогорку позицияны башкарылуучулар (референдум, шайлоо) ээлейт, а күндөлүк администрациялык-командалык субординация минималдык зарыл чектерде гана колдонулат жана анын үстүнө дагы гарантияланган жазалоо, кызыктырган реординация менен баса ндатылат." [117].

"Социалдык мамлекет — коомду уюштуруу формасы: биринчиден, коомдун дайыма өсүп жаткан материалдык жана руханий керектөөлөрүн канагаттандыруу максатында коомдун эң эффективдүү экономикалык өнүгүүсү үчүн укуктук жана мыйзам чыгаруучулук өбөлгөлөрүн камсыз кылат; экинчиден, коомдун мүчөсүнүн табигый укуктары менен милдеттеринин өз ара максималдуу туура келүүсүн жана аны материалдык акы, сыйлык менен камсыз кылат, башкача айтканда, коомдо эң ылайыктуу, кагымдуу социалдык климат түзөт." [59].

"Социалдык мамлекет — укуктук демократиялык мамлекет, күчтүү социалдык саясатты жүргүзгөн ата мекендик социалдык рыноктук экономиканы өнүктүргөн мамлекет жана буларды калкты жогорку деңгээлдеги жашоо жана иш менен туруктуу камсыз-

доого, жарандардын укугун жана эркиндигин реалдуу ишке ашырууга, бардык жарандарга өз убагында жана жетүүгө оңой болгон билим берүү системасына, саламаттык сактоого, маданиятка, социалдык камсыздоого жана тейлөөгө, калктын колунда жок жана жарды катмарын колдоого багыттайт" [140].

"Өзүнүн жарандарынын социалдык адилеттүүлүгү, берекелүү ийгилиги, алардын социалдык коргонуулары жөнүндө кам көрүү милдетин өзүнө алган мамлекет "социалдык" мамлекет деп аталат" [15].

Профессор А.Н. Аверин мамлекетти социалдык мамлекет деп атоого ылайыктуу бир катар мүнөз-дөмөлөрдү бөлүп көрсөтөт: "Адамга татыктуу жашоону жана эркин өнүгүүнү, аны социалдык коргоону камсыз кылган жана көлөмү боюнча масштабдуу социалдык функцияларды аткарган мамлекетти социалдык деп айтууга болот" [2].

Социалдык деп төмөнкү укуктарды жана гарантияларды сактаган мамлекетти гана эсептөөгө болот:

- адамдын эркиндикке укугу;
- ар бир жаран өзүн жана өзүнүн үй бүлөсүн материалдык жетишкендикте камсыздоо үчүн эмгектик жана интеллектуалдык потенциалын эркин реализациялоо укугу;
- коомдо кандай системалар жана түзүлүштүк кайра өзгөртүүлөр болсо да, "адамда" максималдуу мүмкүн болгон потенциалга ориентацияланган күчтүү, иреттүү социалдык саясатты жүргүзүүгө гарантиялар: көпчүлүк жарандар үчүн жогорку жашоо стандарттарына жетишүү; калктын эң ызалуу катмарларын жана топторун адрестик колдоо;
- чарба жүргүзүүчү кандай субъект болсо да, өндүрүш каражаттарынын кандай жеке ээси болсо да, социалдык түзүлүшүнүн белгилүү гарантиясы бар;
- бийликтин бардык деңгээлинде башкаруучулук чечимдерди иштеп чыгууда жана экспертиздөөдө коомдун негизги өндүргүч күчтөрүнүн реалдуу катышуусу үчүн ылайыктуу, жагымдуу шарттарды түзүү гарантиясы;
- социалдык — экономикалык жана эмгектик келишимдерди жөнгө салууда коомдук макулдашууга, жумушчунун, жумуш берүүчүнүн, мамлекеттин кызыкчылыктарынын балансына жетишүүдө социалдык партнердук системаны негизги механизм катары таануучу жана реализациялоочу укуктар жана гарантиялар;
- коомдун негизги ячейкасы — үй бүлөнү бекемдөөгө, жарандардын, баарыдан мурда жаштардын руханий, маданий, адептик өнүгүүсүнө; ата – бабалардын мурастарына жана муундардын жолун,

ишин улантуучулукка, улуттук жана тарыхый салттардын өзүнчө өзгөчөлүгүн сактоого кылдат мамиле кылууга ориентацияланган укуктар жана гарантиялар;

- Социалдык мамлекеттин негизги белгиси, абдан рельефтүү билинген маңызы мында турат: ал колуна ар түрдүү коомдук потенциалды, биринчи кезекте финансыны топтойт жана аны социалдык саясатты жүргүзүү үчүн, социалдык иштерди, социалдык функцияларды турмушка ашыруу үчүн колдонот. Бул жакын түшүнүктөр менен белгиленген иш аракеттин мазмуну социалдык проблемаларды чечүүдө турат, башкача айтканда, адамдардын жашоосуна, коом мүчөлөрүнүн жана өзгөчө калктын өтө муктаж болгон катмарларынын жана категорияларынын шарттарына, жашоо мүнөзүнө тике тийиштуу проблемаларды чечүүдө турат. Аталган жакырларга мамлекеттин иш аракети — аларга түздөн-түз материалдык колдоо жана жардам берүү болот... Мамлекет ошентип аларга кур дегенде элементардык жашоо керектөөлөрүн канааттандыруу үчүн материалдык кармоо, багуу көрсөтөт.

Практикада түзүлгөн социалдык мамлекеттин даражасын социалдык саясаттын өнүккөн деңгээли боюнча аныктоого болот. Социалдык мамлекеттин тандаган өнүгүү концепциясынын эки түрдүү мамилеси (подходу) аныкталган.

Биринчи концепциядагы авторлор социалдык мамлекеттин негизги белгиси - бардык жарандардын табигый укуктарын жана эркиндиктерин урматтоого жана сактоого негизделген, ар инсандын өзүн реализациялоосу жана эркин вьнугуусу учун шарттарды түзгөн коомдук жана өндүрүштүк система болот деп эсептешет.

Качан коомдун ар бир мүчөсү (чанда чыгарылгандардан башкасы) өзүнүн бардык социалдык проблемаларын өз алдынча чечүүгө жөндөмдүү болгондо, социалдык мамлекет өндүргүч күчтөрдү абдан эффективдүү колдонуу үчүн шарттарды түзүүгө мүмкүндүк ачып берет. Бул подход практикада өнүккөн гана өлкөлөрдө төмөнкү шарт аткарылганда гана колдонулат: эгерде ким объективдүү себептер боюнча өзүнүн тиричилик жана башка социалдык проблемаларын өз алдынча чече албаган абалда болсо, мамлекет кирешелерди бөлүштүрүү механизмдин ошонун пайдасына бекитсе.

Экинчи концепциядагы авторлордун подходу мамлекеттик түзүлүштөгү патерналисттик подходко жакындайт. Социалдык мамлекет — саясаты адамдын татыктуу жашоосун жана эркин өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн шарттарды түзүүгө багытталган мамлекет. Рыноктук экономиканын түзүлгөндүгүнө жана мурдагы мамлекеттик менчиктин көп бөлүгү приватизацияланганга байланыштуу, социалдык мамлекеттин бюджет системасынын чыгымдарын көбүнчө социалдык түрдө болууга тийиш жана адегенде социалдык ызалуу жактарды (майыптарды, пенсионерлерди, жаш балалуу үй бүлөлөрдү, жумушсуздарды, качкындарды жана аргасыз көчмөндөрдү) жана дагы билим берүүгө, саламаттык сактоого, маданиятка акысыз кирүүгө минималдык гарантияларды камсыздоону холдоого багытталууга тийиш.

Россия Федерациясынын президентинин алдындагы Россиялык мамлекеттик кызмат академиясынын профессору Т.С. Сулимова социалдык мамлекет мүнөздөлгөн үч белгини бөлүп көрсөтөт:

а) бюджетти, социалдык чейреге бөлүп чыгаруучу жогорку өлчөмдөгү бюджетти түзүүчү социалдык камсыздоону бөлүп чыгаруучу өнүккөн система;

б) калктын бардык топтору үчүн өнүккөн тейлөө системасы жана социалдык кызматтар;

г) бийликтер бөлүштүрүлгөн, бийликтин ар бутагынын функциялары так реализацияланган, социалдык турмуштун нормативдик - укуктук системасы иштелген өнүккөн укуктук система. [141].

Социалдык мамлекеттин моделдери. Социалдык мамлекеттин моделдери бул мамлекет өзү база кылып негизденген социалдык-экономикалык түзүлүштүн негизги айырмаланган типтери жана коомдун саясий-идеологиялык негиздери болот. Демократиялык түзүлүштүн жана рыноктук экономикасынын шарттарында демократиялык социализмдин идеологиясына саясатына негизделген тарыхый биринчи модель келип чыккан (мурда Скандинавия өлкөлөрүндө гана болгон). Кийин ГФРда, башка Батыш европа өлкөлөрүндө, дагы АКШ, Канада, Япония мамлекеттеринде социалисттик (социал-демократиялык) эмес, либералдык идеологияга негизделген моделдер түзүлө баштады. Бул эки идеология "ачык коом" деп аталган теориянын рамкасында өнүктү. Булардын ортосунда болгон айырмалар: а) социалдык муктаждыктарга материалдык ресурстарды радикалдуураак же орточороок бөлүштүрүү системасында; б) бул ресурстарды түзгөн налогдорду жогору көтөрүп же төмөн түшүрүп белгилөөдө; в) мамлекеттин экономикага көп же аз даражада кийлигишүүсүндө. Бул айырмалар антогонисттик эмес; жана демократиялык жол менен алмашылып жаткан бийликтеги либералдык, консервативдик, социал – демократиялык ориентациядагы партиялар социалдык мамлекеттин негизине доо кетире алышпайт; мамлекеттин функцияларында гана жылыштар болот: анын экономикага кийлигишүүсү күчөйт же азаят; ал жүргүзүп жаткан социалдык саясат начарлайт (же тескери-синче күчөйт); социалдык программалар кеңирейт же кыскарат.

Азыркы кездеги дүйнөлүк практикада мамлекеттин эки негизги модели ар түрдүү модификациялары менен рельефдүү билинип - көрүнүүдө. Биринчиси - либералдык (монетаристтик) модель деп аталат. Ал мамлекеттик менчикти минимизациялоого жана ага жараша жеке менчикти абсолютизациялоого негизделген. Жеке менчикти абсолютизациялоо – мамлекеттин социалдык функциясын кескин кыскартат. Либералдык модель өз алдынча жашоо - тиричилик кылуу принцибине негизделген, инсандын калыптанышуусу да көз карандысыз, өзмнө гана тиешелүү – белгилүү адеп - ахлактуу түшүнүктөр системасы менен ("эгер сен кедей жашасаң, анда буга сен өзүң күнөөлүсүң").

Экинчи модель - социалдык ориентацияланган модель. Ал мамлекеттин күчтүү жана эффективдүү социалдык функциясында түрдүү формадагы менчиктердин эркин жана бирге жашоолоруна негизделген.

Социалдык жана укуктук мамлекеттер Кыргыз Республикасынын Конституциясынын социалдык жана укуктук нормаларынын биримдигинде чыгып турушат. Алар өз ара тыгыз байланышкан жана бири - бирисиз жашай алышпайт.

"Социалдык мамлекет жана анын маңызы" аталган статьяны жалнылап, коомдук-саясий адабиятта мамлекеттин көп аныктамасы бар экендигин белгилейбиз; бул, аталган дефиницияга ар түрдүү методологиялык подходдор бар экендигин айтып турат. Бирөөлөр мамлекет коомдогу жашоо-турмушту уюштуруучу социалдык институт дешсе, экинчилери мамлекет социалдык институт катарында өзүнүн ишмердигинин максаттары менен мүнөздөлөт дешет, үчүнчүлөрү мамлекет бийликтин жалпылык табиятына ээ, бийлик мамилесинде коомдо уюмдар боюнча уюштурулган, максатка багытталган ишмердикти камсыздоо жана белгилүү территорияда адамдардын жашоо-турмуш аракеттерин камсыздоо иштерин жүргүзөт деп баса белгилешет.

Мындай подходдон улам мамлекеттин белгилүү белгилери бар экендигин көрсөтүү керек: мамлекеттин кыстап аткартуучу күчүн колдонуу укугу; мамлекеттин бардык жарандарды мүчөлүккө милдеттүү түрдө тартуу укугу; мамлекеттин өзүнүн территория-

сынын болушу; мамлекеттин көзкарандысыздыгы жана эгемендүүлүгү.

Адабияттар:

1. Аверин А.Н. Социальная политика государства. - М., 1996.-С. 14.
2. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации /М.В. Баглай. - М., 1997; Его же Государство должно быть социальным и при рынке держава обязана заботиться о своих гражданах // Труд. - 1993. - 3 июня. - С. 2; Его же Социальное государство: понятие функции // Человек: социальная политика в период осуществления экономических реформ.-М., 1994.-С. 15-20.
3. Каменецк В.А. Проблемы становления социального государства. - М., 2001, С. 314.
4. Ракитский Б.В. Стратегия социальной политики в обществе переходного типа // Проблемы теории и практики управления. - М., 1995; Его же идет наступление на социальные права // Стратегический путь России: социальное или субсидиарное государство? - М., 2000. - С. 36-40.
5. Социальное государство: Краткий словарь – справочник. - М., 2002. - С. 191.
6. Социальная политика: Толковый словарь / Под общ. ред. Н.А. Волгина. -М., 2002. С. 19.

Рецензент: д.и.н., профессор Осмонов О.